

המדרון החלקלק: מציאות או דמיון

דווקא אלה הטוענים בשם המדרון החלקלק
חדשות לבקרים, בלא שיבססו את טיעונם אמפירית, פוגעים קודם לכל
בתוקפה המוסרי ובמעמדה של הטענה עצמה

עוסקת הטענה ביכולת של בן-אנוש לערוך את ההבחנות הדרושות על מנת להימנע מחציית גבולות לא ראויים.

אף חז"ל היו ערים לכך ועל כן קבעו את הכלל שלפיו יש "להרחיק אדם מן העבירה" או "לשים גדר" להתנהגויות מסוימות, על מנת למנוע הידרדרות לעבירה ממש.⁽⁵⁾

Lamb מציון,⁽⁶⁾ כי יש שני סוגים של טיעון לעניין המדרון החלקלק, ושניהם נקבעים על פי מבחן התוצאה. האחד הינו הטיעון בדבר התוצאה הנוראה The Horrible Results Argument – והשני הינו הטיעון בדבר התוצאה השרירותית The Arbitrary – Results Argument.

דוגמה לטיעון הראשון הינו מקרה של מתן היתר לביצוע ניסויים ברקמות עוב-רים. במצב הנוכחי מתירים לעשות כן ברקמות עוברים מהפלה טבעית עד גיל מסוים, נניח שבועיים ימים בלבד. אולם, כך הטענה, ייתכן בהחלט וסביר כי גבול זה יימתח וישתנה חדשות לבקרים, ונמצא עצמנו עוסקים בניסויים ברקמות עוברים שנעשו לצורך הניסוי או הרפיו, או בנסיונות המתבצעים עים בעוברים גדולים ומבוגרים יותר – עד לתוצאה שתהא מוסכמת על כולם כתוצאה מצמררת, נוראית, ועל כן בלתי מתקבלת.

הטיעון השני, השרירותי, עניינו לדוגמה בהחלטת רשויות ליתן הטבת מס לזוג נשוי דור-קא. כאן, אף שיתכן ומוסכם שגם לזוג שאינו נשוי יש ליתן הטבה זהה, זו לא תיתן מחמת החלטה שרירותית – שמא בהמשך יחא צורך

ומשם אצל "סתם" חולים שמאסו בחייהם, ועד לכדי רצח ממש נגיע.⁽³⁾ יש שהחשש⁽⁴⁾ נובע מכך שעקב הדמיון בין ההתנהגויות לא תהא, ליחיד או לחברה, יכולת הבחנה, ועל כן יידרדר העניין לעבר ההתנהגות האסורה ("הידרדרות לוגית"). יש החוששים מן המדרון החלקלק שיביא להתנהגות האסורה

המדרון החלקלק - מצב שבו, אם מתירים התנהגות מסוימת, הנראית ראויה מבחינה מוסרית, קיים חשש סביר שהיתר זה יוליך להתנהגות אחרת, בלתי ראויה בעליל מבחינה מוסרית

עקב לחצים חברתיים, שיתגברו בעקבות ההיתר הראשון ("הידרדרות פסיכולוגית"), הגם שניתן להצביע על הבדלים מהותיים בין שתי מערכות ההתנהגות.

"לשים גדר"

הטענה בדבר המדרון החלקלק, יסודה אפוא בחולשת הטבע האנושי ובחשש כי האדם כיחיד והחברה בכללותה ינהו אחר הקל והפשוט או יחצו גבולות עמומים, ובכך יתירו מעשים והתנהגויות שלא היו מקבלים מלכתחילה. למעשה,

ענת "המדרון החלקלק" – Slippery Slope – עולה תדיר בעת ויכוח בנושאי אתיקה, רפואה, מוסר ומשפט.⁽¹⁾

"המדרון החלקלק הוא מצב (או טענה למצב), שאם מתירים התנהגות מסוימת אשר נראית ראויה מבחינה מוסרית, קיים חשש סביר שהיתר זה יוליך להתנהגות אחרת, שהיא בלתי ראויה בעליל מבחינה מוסרית. לפיכך יש לאסור את ההתנהגות הראשונה (זו המוסרית והראויה) כדי למנוע הידרדרות להתנהגויות בלתי רצויות."⁽²⁾

הטענה מוצאת ביטוי בתחומים רבים ומגוונים, ובהם תחום הרפואה, כגון: "אם נתיר הפלות אפילו בשלב מוקדם של ההריון, מהר מאוד נגיע לרצח עוברים בני חיות; ומשם לרצח תינוקות המרחק קצר"; או: "מחקר ברקמות עוברים שהופלו בשבועיים הראשונים אסור, מחשש שבהתרתו יטושטש הגבול הדק של 'גיל' העובר, ובמהרה נמצא עצמנו מתירים מחקר בתינוקות של ממש".

כך גם הניסיון לאסור "המתת חסד", אף אם היא פסיבית, מחשש שמא תהפוך זו במהרה ל"המתת חסד" אקטיבית אצל חולים סופניים,

* הפקולטה למשפטים,
האוניברסיטה העברית, ירושלים.
המאמר מבוסס על פרק בספרו של הכותב,
"תרומת איברים בתמורה".
samuel@jellinek.co.il

איור: רות גווילי

הטוטלית בתהום העמוקה והבלתי מוסרית. אופן זה של הטענה קשה מאוד לקבל, במיוחד בחברה המערבית המודרנית של היום, הנחזית – לפחות בעיני עצמה – כחברה אחראית ושקד' לה, שאין לחשוש בה מפני הידרדרות למעשים בלתי מבוקרים ובלתי מוסריים.⁽⁹⁾ אלא שלמרה הצער המציאות, בחלקה, על שלל המעשים החמורים שתוארו לעיל, נראית אחרת בעליל.

תוצאה כפולה

ההיבט המוסרי של הטענה – הכרוך, כפי שכבר הערנו, בשאלה: האם ובאיזו מידה אחראי אדם גם לתוצאות מעשה שעשה, הגם שבעשיית אותו מעשה כלל לא התכוון ולא רצה באותה תוצאה – מוביל אל דוקטרינה אחרת, זו של ה־ Double Effect (D.E). זו דנה ארוכות בשאלה המורכבת:⁽¹⁰⁾ מתי מותר, מוסרית, לאדם לבצע מעשה או פעולה אשר מהם נובעות בהכרח שתי תוצאות, האחת טובה או חיובית והאחרת גרועה או שלילית? מטרת הדיון בדר־קטרינה זו להציב קווים מנחים שיענו על השא־לה: מתי פעולה כזו, אשר בעשייתה ידוע וצפוי בבירור כי תצמח גם תוצאה שלילית, תהיה מותרת, ואימתי תיחשב פסולה או בלתי ראויה מבחינה מוסרית.⁽¹¹⁾ דיון זה נועד בדרך כלל, אך לא רק, לבחינת טיפולים רפואיים שמטרתם הקלה לחולה בסב־לו, הגם שידוע וצפוי כי יש בטיפול הרפואי כדי

< המשך בעמוד הבא >

השולל כליל אפשרות שימוש בטענה, אלא הוא בבחינת אתגר, המאלץ את המשתמש בטענה להבין כי מן הראוי לעשות זאת רק כאשר היא טובה ומבוססת היטב מבחינה אמפירית. לטענה זו יש, לדבריו, בתקופה האחרונה עדנה מחודשת, הגם שבמקרים רבים היא מובאת תחת שם זה, בשעה שאיננה כלל וכלל

הטענה בדבר המדרון החלקלק, יסודה בחולשת הטבע האנושי ובחשש כי האדם כיחיד, והחברה בכללותה, ינהו אחר הקל והפשוט או יחצו גבולות עמומים, ובכך יתירו מעשים והתנהגויות שלא היו מקבלים מלכתחילה

ממין העניין. הטענה בעיקרה היא תמיד טענה לעומתית, הבאה לשלול או לדחות מצב או טענה אחרת. הקושי בה נעוץ בכך שהיא איננה שוללת רק את מה שברור ומוכר כעניין או מצב שלילי, אלא "בדרך לשם" סופחת הטענה אל חיקה גם מצבים, טענות או אירועים הנחשבים ראויים לחלוטין וגורמת לשלילתם. יתרה מכך, תמצית הטענה – באופן השגור שבו היא נטענת – היא בכך שעם העלייה על המדרון החלקלק, אף אם בתחילת הדרך, כבר אז רבים מאוד הסיכויים שאי־אפשר יהיה לעצור ולרדת מן הרכבת הזוהרת טרם התרסקותה

בקווים שרירותיים רבים כדי למנוע הידרדרות במתן ההטבות לאחרים. מקום העצירה של העיקרון הינו שרירותי, ללא היגיון. עיסוקה של הטענה אפוא בשאלה, עד כמה רעה התוצאה הצפויה ועד כמה סביר שהיא אכן תתרחש. עניין זה רגיש עוד יותר נוכח גישת האתיקה כיום, המעדיפה את "איכות החיים" על פני "ערך החיים" עצמם, ובכך הובילה עצמה למבוי סתום או מעורפל; באשר "איכות החיים" הינו מושג לא מוגדר ובלתי ברור לחלוטין, שלא לומר משתנה מחברה לחברה, ממדינה לרעותה. גישה זו מביאה את החשש להידרדרות קשה יותר במתלול המדרון החלק־לק, עד כדי חשש לפגיעה בחברה עצמה. הדוגמה הנאצית ואחרות, גם קטנות בהיקפן ממנה, עד ימינו אלה – מחזקות את החשש.⁽⁷⁾ ניתן אף לפי המעט שהוצג לראות, כי החשש מהידרדרות במורד המדרון החלקלק אכן קיים. אלא שפעי־מים רבות מדי נראה כי "נושאים את שמו לשור־וא", ובכך ללא ספק נגרם נזק לעצם הטיעון.

מעמד הטיעון

הטענה בדבר המדרון החלקלק מוצאת מקום בתחומים רבים ומגוונים. לנו, כמוכּן, עניין מיוחד בתחום של המוסר והאתיקה, במיוחד זה המתייחס לאתיקה הרפואית ולגוף האדם. לדברי Enoch,⁽⁸⁾ במאמרו המצוין, יש רבים הסוברים שבטענה עצמה קיים כשל – the slippery slope fallacy – אין זה כשל

המדרון החלקלק: מציאות או דמיון

< המשך מעמוד קודם >

לגרום לחולה התמכרות או אף לקיצור חייו.⁽¹²⁾

ארבעה תנאים או עקרונות מוכרים בספר רות,⁽¹³⁾ ולפיהם יש לבחון את תקפותה המוסרית של הפעולה.

הראשון, כי המעשה כשלעצמו יהא נכון וראוי מבחינה מוסרית.

השני, כי עושה הפעולה אינו מעוניין בתוצאה השלילית העומדת לצמוח מהמעשה, הגם שהוא יודע כי זו אכן צפויה. אם ניתן היה לבצע את הפעולה בלא שתצמח הימנה התוצאה השלילית – היה עושה כן. התוצאה השלילית הינה אפוא נלווית לפעולה העיקרית.

השלישי, התוצאה הטובה או הראויה – שהיא עיקר ותכלית הפעולה – איננה נובעת בשום אופן מן התוצאה השלילית, אלא מן המעשה עצמו בדרך של סיבתיות; אחרת עושה הפעולה ימצא משתמש באמצעים שליליים להשגת תוצאה ראויה, דבר האסור בתכלית.

הרביעי, התוצאה החיובית עומדת בפרוורציה לזו השלילית; כלומר, התוצאה החיובית היא בהיקף או ברמה כאלה, שיש בהם "לפצות" על התוצאה השלילית הנלווית בהכרח.

התומכים בדוקטרינה האמורה גורסים, כי בהתקיים ארבעת התנאים או העקרונות האמורים תהא הפעולה האמורה בבחינת פעולה ראויה מן הבחינה המוסרית – והיה ואין הדבר כן, תיחשב אותה פעולה כבלתי ראויה מן הבחינה המוסרית.

הטענה מחליקה

עקרון המדרון החלקלק, שבו עסקנו לעיל, נתמך למעשה על ידי הדוקטרינה הנזכרת כאן, הבאה כתגובה לו,⁽¹⁴⁾ וניתן לבחון את הטענות המועלות בגדרו לאור העקרונות והתנאים שתיארנו, ועל פיהם לקבוע עמדה ביחס לכל אחת מן הטענות, אם יש לקבלה או לדחותה.

לדוגמה,⁽¹⁵⁾ אם ברור בעליל כי התרת מתן תמורה לעידוד תרומת איברים להשתלה – הנחזית להיות מעשה טוב כשלעצמו – תביא בהכרח לפעולות שליליות שהן בבחינת "שוד איברים" או אף "רצח", כי אז ברור שאין להתיר את התנאי (התנאי הרביעי לעיל). מאידך גיסא, האם אין זה נכון יותר לומר, כי בהתרת מתן תמורה כאמור יש, מצד אחד, משום תוצאה ודאית של הצלת מאות ואלפי חיים, כאשר ייתכן שתהיה גם תוצאה שלילית שמתוה והיקפה אינם ברורים, הקשורה בשכבות החלשות ואולי מקפחת אותן?⁽¹⁶⁾ או

אז, על אף הסכנה שבפעולה, היא תהא מותרת נוכח התנאים האחרים המוזכרים לעיל. בכך מסייעת דוקטרינת ה-D.E. להתמודד עם המדרון החלקלק.

למעשה, מסכם Enoch וטוען,⁽¹⁷⁾ כי הטענה בדבר המדרון החלקלק הינה במהותה טענה אשר ראוי כי תהא מבוססת אמפירית ככל הניתן וזאת להגברת המימונתה. הטענה מיוסדת על עובדות, שעל בסיסן ניתן לטעון כי בהתרת מהלך או מצב א' נגיע כעובדה למצב ת', שאינו מוסרי בעליל. זאת, משום שאנו ניכשל ודאי בשמירה מפני החלקה במדרון החלקלק, כפועל יוצא מכך שלא נוכל לשמור על ההבחנה המתבקשת בין המותר ('א') לבין האסור ('ת') שבהמשך. האם די בכך כדי לאסור את א', המותר כשלעצמו? היש לכך בסיס מוסרי?

ניתן להניח כי במקרים מסוימים, הטענה בדבר סכנת המדרון החלקלק היא ראויה ונכונה, במיוחד אם הנחת היסוד שבה מגובה בניסיון אמפירי מהימן. מאידך גיסא, אומר Enoch, ברור כי קיימות גם טענות מדרון חלקלק שאינן ראויות, ואם התקבלה – תהא השפעתן קשה. לטענתו, הואיל ואין ביכולתנו לערוך הבחנה ראויה בין טענות או מצבים שונים, שעל כך מבוססת טענת המדרון החלקלק (הטובה והראויה), מן הראוי שלא נקבל את הטענה בכלל, שכן אין ביכור לתנו לערוך הבחנות בין טענות או מצבים שונים.

אם אין לנו יכולת הבחנה, שעל בסיס כך קמה טענת המדרון החלקלק, אין לנו גם יכולת להבחין בין טענה טובה וראויה של מדרון חלקלק לבין אחרת, גרועה. על כן, על מנת שלא נגיע, חלילה, ליישום טענות מדרון חלקלק גרועות שנוזקן רב, מוטב שלא ניישם טענות אלה כלל וכלל!⁽¹⁸⁾ והרי לך טענת המדרון החלקלק, המחליקה היא עצמה במדרון. Lamb, לעומת זאת, מייחס לטענה האמורה מה מעמד חשוב אך "רך" יותר, לא כזה הבא לשלול או לאשר מהלכים באופן נחרץ. לדבריו, חשיבותה בשני מקרים: מתן הזדמנות נאותה לבחינת גבולות מוסריים חדשים למניעת שימוש לרעה, והפניית תשומת הלב לערוב הנוצר בעת בחינת תפיסות שונות ככלים שאינם הולמים.⁽¹⁹⁾

לדון בזהירות

יש חשיבות לא מעטה לטענה הנדונה, אך לא לצורך שלילה מוחלטת של מהלכים, במידה חד גישות חדשניות העולות חדשות לבקרים. יש לדון בזהירות רבה בכל מקרה לגבולותיו, ובהתאמה – להסיק את המסקנות לאיסור או היתר, על מנת למנוע שימוש לרעה, שלא לומר ניצול, על ידי מהלכים חדשניים ובשם

חדשנותם. חשיבות הטענה כ"שומר גבולות" המוסר ובחינתם בתפיסות המתחדשות לבקריים. איסור גורף תוך שימוש בטענה, במיוחד על רקע של פעולות מותרות, לא יסכון. דווקא אלה הטוענים בשם המדרון החלקלק חדשות לבקרים, בלא שיבססו את טיעונם אמפירית, פוגעים קודם לכל בתוקפה המוסרי ובמעמדה של הטענה עצמה – מעין זילות הטענה – עד כדי שהיו, וישנם, כאלה הסובבים שמישהו אלא טענה בעלמא. ♦

הערות:

1. לעיון נרחב בנושא "המדרון החלקלק", ראו למשל: Lamb David *Down the Slippery Slope*, Croom Helm Ltd. London (1988). Enoch David "Once You Start Using Slippery Slope Arguments, You're on a Very Slippery Slope". *21 Oxford Journal of Legal Studies* (2001) pp. 629-647. Williams B. *Which Slope are Slippery?* (in Making Sense of Humanity) Cambridge Un. Press (1995). Rachels James *The End of Life* Oxford Un. Press (1986) p. 170. Eugene Volokh; "The Mechanisms of the Slippery Slope" *116 Harvard Law Review* (2003) pp. 1026-1137.
2. בהגדרת המדיניות של אברהם שטיינברג, **אנציקלופדיה רפואית הלכתית**, מכון שלזינגר, עמ' 424.
3. המתת חסד הפסיבית מוכרת בעולם המערבי ומקובלת במזרח. בהולנד הותרה בשנים האחרונות המתת חסד אקטיבית, בתנאים מסוימים, והחלו נסיגות חיקוי בעולם. זו, ללא ספק, תחילתו של "מדרון חלקלק".
4. אברהם שטיינברג, שם, ה"ש 2.
5. בבחינת "ועשו סיג לתורה" (משנה, מסכת אבות א' א').
6. Lamb David ה"ש 1 עמ' 5-6.
7. שטיינברג ה"ש 2 לעיל בעמ' 425 וכן Raanan Gilon Ed. *Principles of Health Care Ethics*, John Wiley & Sons Ltd (1994).
8. Enoch ה"ש 1 עמ' 629.
9. שטיינברג שם ה"ש 2 עמ' 425.
10. ראו בהרחבה; *The Doctrine of Double Effect*, Woodward P.A. Ed. University of Notre Dam Indiana (2001).
11. Solomon David; "Double Effect" *The Encyclopedia of Ethics*, Lawrence C. Becker Ed.
12. כגון מתן מורפיום לחולה סופני הסובל ממחלת הסרטן.
13. Beabout Greg; "Morphine Use for Terminal Cancer Patients: An Application of the Principle of Double Effect" *19 Philosophy in Context* (1989) pp. 49-58, Reprinted in the *Doctrine of Double Effect* Woodward P.A. Ed. University of Notre Dam Indiana (2001) p. 298.
14. במקרים מוגדרים ומוגבלים יכול טענת המדרון החלקלק תיחשב או תייראה כ"מקרה פרטי" של D.E. זאת, כאשר תחילתה במהלך ראוי וטוב, אשר יוביל אוטומטית לתוצאה שלילית. בכך דומה הסיטואציה ל-D.E. אך במרבית המקרים אין זה כך.
15. בעניין שכתבנו עליו ב"זמן הרפואה" גיליון מספר 17.
16. כאשר עצם הטענה והיקפה שנויים במחלוקת, ועיקר הטענה הינו כי דווקא השכבות החלשות ייהנו מתוכנית כזו.
17. David Enoch שם ה"ש 1 בה"ש 436 עמ' 635.
18. David Enoch שם בסעיף 3 למאמר, בעיקר בעמוד 638 ואילך. מסקנה נלווית לדבריו כי דווקא פוליטיקאים, המיומנים פחות מאשר פילוסופים בעריכת הבחנות, מוטב שיוהרו יותר משימוש בטענה זו, הנפוצה דווקא אצלם. היינו, ככל שהימונות לערוך הבחנות פוחתות, כך פוחתת היכולת לעשות שימוש בטענה, שכן חסרה המיומנות להבחין בין טענה טובה לבין רעותה הגרועה ממנה.
19. Lamb David שם ה"ש 1 עמ' 9.